

บทที่ ๒

พระประวัติและพระนิพนธ์ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์

ในบทนี้ผู้วิจัยจะกล่าวถึงเนื้อหาสำคัญสองส่วน คือพระประวัติกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ส่วนหนึ่ง และพระนิพนธ์ในกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์อีกส่วนหนึ่ง

๒.๑ พระประวัติ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์มีพระนามเดิมว่าพระองค์เจ้าทินกร ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๑๖๓ ตรงกับวันที่ ๒๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๔๔ ทรงเป็นพระราชโอรสพระองค์ที่ ๓๕ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระมารดาคือเจ้าจอมมารคาศิลา (กรมศิลป์ากร, ๒๕๓๖ : ๒๐) ทรงมีพระภคินี พระเชษฐา และพระกนิษฐาร่วมพระมารดาดังต่อไปนี้

๑. พระองค์เจ้าหญิงวงศ์
๒. พระองค์เจ้าชายพนมวัน (ต่อมาคือกรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์)
๓. พระองค์เจ้าชายกุญชร (ต่อมาคือกรมพระพิทักษ์เทเวศร์)
๔. พระองค์เจ้าชายทินกร (ต่อมาคือกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์)
๕. พระองค์เจ้าหญิงอินทนิล

(สมบัติ พลายน้อย, ๒๕๓๓ : ๓๘)

พระประวัติขณะทรงพระเยาว์ไม่ปรากฏหลักฐานว่าเป็นเช่นใด คาดว่าพระองค์ทรงได้รับการศึกษาตามแบบเจ้านายในสมัยโบราณ ดังสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพทรงอธิบายเรื่องนี้ไว้ว่า

ตามราชประเพณีแต่โบราณ เจ้านายที่เจริญวัยพอรู้ความแล้วทรงเริ่มศึกษาในสำนักเจ้านายพระองค์หญิง ซึ่งเป็นผู้ใหญ่พระองค์ใดพระองค์หนึ่งเป็นอาจารย์ จนได้ความรู้ขึ้นอ่านเขียนก่อนพระชันษา ๑๐ ปี ต่อจากนั้นเรียนภาษาไทยชั้นสูง

ขึ้นไป และเริ่มเรียนภาษามครจนพระชันษาถึงกำหนดโสกันต์ เจ้านายที่เป็นพระราชกุมารจะทรงผนวชเป็นสามเณรเล่าเรียนศิลปกรรมและพระศาสนาในสำนักอุปัชฌาย์ตามสมควรแก่พระชันษา แล้วถวญมาประทับอยู่ฝ่ายหน้า ต่อจากนี้ทรงศึกษาวิชาเฉพาะอย่างตามพระอัชฌาศัย เช่น ศิลปศาสตร์ นิติศาสตร์ และวรรณคดี จนพระชันษาได้ ๒๑ ปีจึงผนวชเป็นพระภิกษุ ทรงศึกษาถึงในพระศาสนาชั้นสูงขึ้นไปถึงสมถภาวนาและวิชาวรรณคดี โดยเฉพาะการแต่งโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน นิยมมาแต่ก่อนว่าเป็นองค์สำคัญของความรอบรู้วรรณคดี (สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระชนมายุ ๒๕๓๔ : ๒๐๕-๒๑๐)

ในสมัยโบราณวิชาวรรณคดีน่าจะเป็นวิชาที่มีความสำคัญยิ่ง เพราะพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวไว้ในเพลงยาวพระราชปรารภว่า กุลบุตรทุกคนต้องศึกษาวิธีแต่งคำประพันธ์และการใช้คำ ดังนี้

ด้วยก่อนเก่าเหล่าฤคระฤคปราชญ์ ทั้งเชื้อชาติชนผู้คัมภีร์ศักดิ์
 ย่อมหัดฝึกศึกษาข้างอาลักษณ์ ส่วนรู้หลักพากย์พจน์กลบทกลอน
 (พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๓๐ : ๑๒๗)

เมื่อกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิทรงได้รับการศึกษาเบื้องต้นแล้ว น่าจะทรงได้ศึกษาวิชาประพันธ์ศาสตร์อย่างเชี่ยวชาญ จึงทรงมีพระปรีชาสามารถและทรงนิพนธ์งานไว้หลายประเภท เช่น โคลงนิราศ กลอนบทละคร กลอนเพลงยาว ฯลฯ มีผู้สันนิษฐานเกี่ยวกับการศึกษาของพระองค์ไว้ต่าง ๆ กัน ดังนี้

สมบัติ พลายน้อย สันนิษฐานว่าพระองค์น่าจะทรงศึกษา ณ สำนักวัดท้ายตลาด หรือ วัดโมลีโลกยาราม เช่นเดียวกับพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์อื่น ๆ (สมบัติ พลายน้อย, ๒๕๓๓ : ๓๘) แต่สมพันธ์ เลขะพันธ์ กล่าวว่าทรงเป็นศิษย์ในสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (สมพันธ์ เลขะพันธ์, ๒๕๑๘ : ๑๐๘) และเทพ สุนทรสารทูล กล่าวว่าทรงเป็นศิษย์ของสุนทรภู่ (เทพ สุนทรสารทูล, ๒๕๓๓ : ๒)

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิน่าจะทรงได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐานจากวัดท้ายตลาด ต่อจากนั้นจึงทรงศึกษาศิลปะการประพันธ์ชั้นสูงจากสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

ปรมานุชิตชิโนรส เนื่องจากสมเด็จพระปรมหาราชปรมานุชิตชิโนรสทรงเป็นพระอาจารย์ของ
 เจ้านายหลายพระองค์ เช่น เจ้าฟ้ามงกุฎ เจ้าฟ้าจุฑามณี* กรมพระยาบำราบปรปักษ์ กรมหมื่น
 ไกรสรวิเชียร กรมหลวงวงศาธิราชสนิท (ทรงวิทย์ แก้วศรี, ๒๕๑๓ : ๒๖) กรมหลวงภูวนาคร
 นรินทรฤทธิกี้นำจะทรงได้รับการศึกษาร่วมกับเจ้านายในกลุ่มนี้ด้วย นอกจากนี้พระองค์ยังทรง
 นิพนธ์หนังสือเรื่องคำถุญญ ร่วมกับสมเด็จพระปรมหาราชปรมานุชิตชิโนรส และกรมพระยาเศวตฉัตร
 ซึ่งทรงเป็นศิษย์ในสมเด็จพระปรมหาราชปรมานุชิตชิโนรส ดังนั้นกรมหลวงภูวนาครนรินทรฤทธิ
 กี้นำจะมีความใกล้ชิดกับสมเด็จพระปรมหาราชปรมานุชิตชิโนรสในฐานะศิษย์และครูมาก่อน

ส่วนสุนทรภู่ นั้น จะเคยถวายพระอักษรกรมหลวงภูวนาครนรินทรฤทธิกีหรือไม่ ไม่
 ปรากฏหลักฐานแน่ชัด แต่กรมหลวงภูวนาครนรินทรฤทธิกีน่าจะทรงรับอิทธิพลด้านการประพันธ์
 จากสุนทรภู่อยู่บ้าง เพราะพระนิพนธ์กลอนเพลงยาวมีลักษณะสัมผัสในแพรวพราวแบบกลอน
 สุนทรภู่อ่างเห็นได้ชัด

พระองค์ได้ทรงกรมเป็นกรมหลวงภูวนาครนรินทรฤทธิกี ปกครองดูแล
 กรมพระนครบาล เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสวยราชสมบัติในปี พ.ศ. ๒๓๕๔
 ดังปรากฏในหนังสือ เฉลิมพระยศเจ้านาย ว่า

พระเจ้าพี่ยาเธอพระองค์เจ้าทึนกรทรงพระปรีชารอบรู้ในราชกิจต่าง ๆ
 ควรที่จะเป็นเจ้าต่างกรมผู้ใหญ่ ให้ตั้งพระนามขึ้นตามจารึกไว้ในพระ
 ศุภรณบัฏ (ว่า) กรมหลวงภูวนาครนรินทรฤทธิกี คุรุชานาม จงเจริญ
 พระชนมายุ วรณ สุข พล สิริสวัสดิ์เทอญ (เฉลิมพระยศเจ้านาย
ฉบับมีพระรูป, ๒๔๗๒ : ๕๓-๕๔)

ชัย เรื่องศิลป์ได้กล่าวถึงการทำงานของเจ้านายในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นไว้ว่า

ในสมัยก่อนเจ้านายแม้จะมีตำแหน่งสูงเป็นถึงผู้กำกับราชการกรม ก็มีเวลา
 ประทับอยู่ที่วังของพระองค์ตลอดทั้งวัน เพราะไม่มีสถานที่ราชการ
 ครอบงำเช่นในปัจจุบัน พวกเสนาบดีและเจ้ากรมส่วนมากตั้งงานอยู่ที่บ้าน

* ใช้ตามหนังสือ ราชสกุลวงศ์ (กรมศิลปากร, ๒๕๑๖ : ๒๓)

ข้าราชการได้บังคับบัญชา ก็ไปทำงานที่บ้านเสนาบดีและเจ้ากรม ต่อเวลา
เข้าเฝ้าเข้ามายหรือพระเจ้าแผ่นดิน พวกเสนาบดีและขุนนางผู้ใหญ่จึงจะ
เข้าวัง เนื่องจากเจ้านายมีเวลาว่างมาก บางองค์จึงหางานอดิเรกมาทำ
แก้รำคาญ เช่น ตั้งวงดนตรี ตั้งคณะละคร เล่นเครื่องแก้วลายคราม
ไม้กระดาง ฯลฯ (ชัย เรื่องศิลป์, ๒๕๑๗ : ๕๔)

ในครั้งนั้นกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิและพระเชษฐาทั้งสองพระองค์ คือ
กรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์และกรมพระพิทักษ์เทเวศร์ ทรงตั้งคณะละครขึ้น สมเด็จพระยา
ดำรงราชานุภาพทรงเห็นว่า ละครกรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์ กระบวนรำดีกว่าโรงอื่นทั้งหมด ส่วน
ละครกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ ตัวละครหัดรำแบบละครหลวง แต่พระองค์โปรดทรงเรื่อง
ละครนอก(สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ๒๕๐๗ : ๑๕๕) บทละครนอกที่ทรงนิพนธ์ขึ้นนี้
คงมีพระประสงค์ให้คณะละครของพระองค์นำไปใช้เป็นบทแสดงนั่นเอง

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การละครได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย มีคณะละครตั้งขึ้นใหม่จำนวนมาก
สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายไว้ในหนังสือตำนานละครอิเหนา ว่า

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรังเกียจการเล่นละคร
พอเสวยราชย์ก็โปรดให้เลิกละครหลวงเสียไม่ทรงเล่นละครจนตลอด
รัชกาล...เป็นเหตุให้เล่นละครกันขึ้นแพร่หลายกว่าแต่ก่อน เพราะผู้นิยม
แบบอย่างละครหลวงครั้งรัชกาลที่ ๒ มีมาก แต่ก่อนไม่กล้าเอาออกไป
เล่น ด้วยเกรงว่าจะเป็นการแข่งของหลวง ครั้นละครหลวงเลิกแล้ว ผู้มี
บรรดาศักดิ์สูงก็พากันหัดละครตามแบบหลวงครั้งรัชกาลที่ ๒ ขึ้น
หลายแห่ง (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ๒๕๐๗ : ๑๕๔-๑๕๕)

พระยาไชยวิชิต (เผือก) ก็ได้กล่าวถึงความแพร่หลายของละครในสังคมยุคนี้น่า
“พิณพาทย์ราด โปน โปนละคร อีกกระทิกฝึกสอนทุกเจ้านาย” (พระยาไชยวิชิต (เผือก), ๒๕๑๘ :
๓๓)

คณะละครที่มีชื่อเสียงในสมัยนั้นมีถึง ๑๑ คณะ และในจำนวนนี้ มีคณะละครของกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิและพระเชษฐาทั้งสองพระองค์รวมอยู่ด้วย ดังต่อไปนี้

๑. ละครวังหน้า กรมพระราชวังบวรมหาดคีติพลเสพ
๒. ละครพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
๓. ละครกรมหลวงรักษารวมเศศ
๔. ละครกรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์
๕. ละครกรมพระพิทักษ์เทเวศร์
๖. ละครกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ
๗. ละครพระองค์เจ้าถิรภานุคุณ
๘. ละครกรมหมื่นภูมินทรภักดี
๙. ละครสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ
๑๐. ละครเจ้าพระยาบดินทรเดชา
๑๑. ละครเจ้าพระยาบดินทรเดชา

(สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ, ๒๕๐๗ : ๑๕๔ -๑๖๑)

นอกจากนี้ยังมีคณะละครของเอกชนอีกจำนวนหนึ่ง การละครสมัยนี้จึงมีการแข่งขันกันสูง ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชานุญาตให้บุคคลทั่วไปมีละครผู้หญิงได้ จึงมีการเล่นละครอย่างแพร่หลาย ได้กำไรกันมากจนมีการเก็บภาษีละครขึ้น (สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ, ๒๕๐๗ : ๑๗๒) เมื่อเกิดมีละครหลายคณะเรื่องที่ใช้เล่นจึงซ้ำกัน แต่บทละครที่ได้รับความนิยมมากที่สุด ได้แก่ พระราชนิพนธ์บทละครในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (เวอลา วอลเตอร์ เอฟ, ๒๕๑๔ : ๑๐๘) กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิได้ทรงนิพนธ์บทละครนอกขึ้นให้คณะละครของพระองค์นำไปเล่นโดยเฉพาะ เพื่อนำเสนอเรื่องราวที่แตกต่างจากละครคณะอื่น นอกจากนี้ตัวละครบางตัวในคณะของพระองค์ยังมีความชำนาญในการเล่นละครจนเป็นที่ยอมรับของคนทั่วไป สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติทรงกล่าวถึงครูนางในยุคนั้นว่า มีครูพ่อนซึ่งเป็นตัวนางเอกละครคณะกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ ภายหลังได้เป็นครูละครเจ้าพระยาบดินทรเดชาแล้วขึ้นไปเป็นครูละครพระเจ้าอินทวิชยานนท์ที่เชียงใหม่ด้วย (สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ, ๒๕๐๗ : ๑๖๕)

กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ ถิ่นพระชนม์ในวันศุกร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๑ ค่ำ ปีมะโรง
จ.ศ. ๑๒๑๘ ตรงกับวันที่ ๒๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๘๘ รวมพระชนมายุ ๕๖ ปี
(กรมศิลปากร, ๒๕๓๖ : ๒๐)

๒.๒ พระนิพนธ์

แม้ว่ากรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์จะทรงเป็นกวีที่มีชื่อเสียงพระองค์หนึ่งในสมัยต้น
รัตนโกสินทร์ แต่มีผู้รู้จักพระนามของพระองค์ในฐานะกวีน้อยมาก เนื่องจากพระนิพนธ์ไม่ได้รับ
การเผยแพร่เท่าที่ควร พระนิพนธ์บทละครนอกหลายเรื่องเป็นเพียงต้นฉบับตัวเขียนอยู่ในห้อง
เอกสารโบราณ ของหอสมุดแห่งชาติ ด้วยเหตุนี้จำนวนพระนิพนธ์ทั้งหมดจึงไม่กระจ่างชัดนัก
ทั้งยังมีนักวรรณคดีบางท่านแสดงความคิดเห็นขัดแย้งกันเกี่ยวกับพระนิพนธ์ของพระองค์ด้วย เช่น

เต็มศิริ บุญยสิงห์ กล่าวว่าพระองค์ทรงนิพนธ์บทละครเรื่องพระสมุทร (เต็มศิริ
บุญยสิงห์, ๒๕๑๔ : ๓๓) แต่ผู้วิจัยตรวจสอบแล้วพบว่า บทละครเรื่องพระสมุทรเป็นพระนิพนธ์
ในกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ*

สุธา ศาสตรา เสนอความเห็นว่าเป็นบทละครนอกเรื่องสุวรรณหงส์ซึ่งสมเด็จพระ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงกล่าวว่าเป็นพระนิพนธ์ในกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ แต่จริง
ไม่ใช่พระนิพนธ์ทั้งหมด แต่เป็นพระนิพนธ์เฉพาะสมุดไทยเลขที่ ๑๘๐ และเลขที่ ๑๘๖ เท่านั้น
(สุธา ศาสตรา, ๒๕๒๖ : ๓) แต่เท่าที่ผู้วิจัยได้ศึกษาต้นฉบับเรื่องสุวรรณหงส์ทั้งหมดแล้ว พบว่า
ความเห็นของสุธา ศาสตราถูกต้องเพียงบางส่วนเท่านั้น กล่าวคือพระนิพนธ์ในกรมหลวงภูวเนตร
นรินทรฤทธิ์ ได้แก่ สมุดไทยเลขที่ ๑๑๑(ตอนปลาย) เลขที่ ๑๑๗ เลขที่ ๑๑๘ เลขที่ ๑๑๘ (หรือ
สมุดฝรั่งเลขที่ ๖) เลขที่ ๑๘๐ และเลขที่ ๑๘๖/๑ ** นอกนั้นเป็นสำนวนเก่าทั้งสิ้น

* บทละครเรื่องพระสมุทรซึ่งเป็นพระนิพนธ์ในกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ พิมพ์
เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพนางละม้าย จุลฉลุย์ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ ๑๗
ธันวาคม พ.ศ.๒๕๑๒ โดยได้รับอนุญาตจากกรมศิลปากร

** ดูรายละเอียดในข้อ ๒.๒.๒.๒.๕

เทพ อนุทรสารทูก กล่าวว่าการมหลวงภูวเนครนรินทรฤทธิเป็นผู้นิพนธ์เรื่อง นิราศอิเหนา มิใช่สุนทรภู่ เพราะใช้คำได้สูงส่งประณีต ถ้านวนกลอนไพเราะราบรื่นกว่านิราศทุกเรื่องของสุนทรภู่ (เทพ อนุทรสารทูก, ๒๕๓๓ : ๒,๕๑) แต่ชลดา เรื่องรักษ์ถิขิตได้วิเคราะห์เรื่องนิราศอิเหนาโดยละเอียด พบว่านิราศอิเหนามีลักษณะคำประพันธ์ ลักษณะของสัมผัสใน การใช้คำ ถ้านวน และข้อความบางตอนคล้ายกับที่ปรากฏในผลงานเรื่องอื่น ๆ ของสุนทรภู่ นิราศอิเหนาจึงเป็นผลงานของสุนทรภู่อย่างแน่นอน (ชลดา เรื่องรักษ์ถิขิต, ๒๕๒๘ : ๒๑๓ - ๒๒๓)

นอกจากนี้นักวรรณคดีบางท่านยังมีความเห็นว่า “ชื่อเสียงในทางกวีของพระองค์ท่านนั้นคือทางเพลงยาวและตักวา” (เปลื้อง ณ นคร, ๒๕๐๓ : ๔๘๖) จากการศึกษาของผู้วิจัยสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นจริง แต่เป็นแบบมุขปาฐะไม่มีการบันทึกไว้ จึงไม่มีเหลืออยู่ นอกจากบทหนึ่งที่มีผู้จำตอนขึ้นต้นได้เล็กน้อยว่า

ตักวาวันนี้ที่สังเกด
ไม่ได้เล่นลับลิหลายปีมา

เหมือนพุ่มพวงดวงเนครของเซษฐา

ส่วนพระนิพนธ์ที่เป็นเพลงยาวก็มีจำนวนเพียง ๔ ถ้านวน และ ไม่แพร่หลายมากนัก

ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้างานพระนิพนธ์ในกรมหลวงภูวเนครนรินทรฤทธิทั้งที่เป็นเอกสารตัวเขียนและที่ได้รับการชำระตีพิมพ์แล้ว พบว่าการมหลวงภูวเนครนรินทรฤทธิทรงนิพนธ์งานประเภทต่าง ๆ ไว้ดังต่อไปนี้

๒.๒.๑ พระนิพนธ์เบ็ดเตล็ด

พระนิพนธ์เบ็ดเตล็ด จำแนกได้เป็นสองประเภท คือ พระนิพนธ์ และ พระนิพนธ์ที่ทรงนิพนธ์ร่วมกับกวีท่านอื่น

๒.๒.๑.๑ พระนิพนธ์

ได้แก่ โคลงนิราศละโว้ และ เพลงยาวสังวาส

๒.๒.๑.๑.๑ โคลงนิราศฉะเชิงเทรา

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยเฉพาะรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว นิราศคำโคลงได้รับความนิยมอย่างมาก (น้อมนิจ วงศ์สุทธิธรรม, ๒๕๒๕ : ๘๔) ตัวอย่างโคลงนิราศที่แต่งขึ้นในระชนี ได้แก่ โคลงนิราศตามเสด็จทัพถ้ำน้ำน้อย โคลงนิราศดง โคลงนิราศนรินทร์ โคลงนิราศสุพรรณ โคลงนิราศพระประธม เมื่อกรมหลวงภูวเนครนรินทร์ฤทธิมีโอกาสเสด็จประพาสเมืองฉะเชิงเทรา ทรงพระนิพนธ์นิราศคำโคลงขึ้นตามความนิยมในยุคนั้นด้วย สมบัติ ปลายน้อยสันนิษฐานว่าทรงนิพนธ์ในราวต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (สมบัติ ปลายน้อย, ๒๕๓๓ : ๔๐)

ลักษณะคำประพันธ์เป็นโคลงสี่สุภาพจำนวน ๑๑๑ บท จำนวน ไวยาหารได้รับอิทธิพลจากกำสรวลโคลงคั่นและโคลงนิราศนรินทร์อย่างเห็นได้ชัด ตัวอย่างเช่น

<u>กำสรวลโคลงคั่น</u>		<u>โคลงนิราศฉะเชิงเทรา</u>	
โถมแม่จักฝากฟ้า	เกรงอินทร์ หยอกนา	เจาะจอมเมรุแมกนึ่ง	นงพาด เล่านา
อินทรท่นเทอกเอา	คู่ฟ้า	กริ่งกริกโคจรเนตรชาญ	เชียวรู้
โถมนางจะฝากคิน	คินท่น แล้วยแ	เอาศรีแทรกบาดาล	คลซ่อน ไร่แม่
คินฤจัตเจ้าหัด	คู่สมสองสม	เกรงพิษภษคินทร์ผู้	พันห้องพาดโถม
โถมแม่ฝากน่านน้ำ	อรรณพ แดฤ	โถมบุษเนาสะควกได้	แคนคด โคนา
เขื่อนวาศเชชมอก	ฟ้าใหม่	โสทพกลมลาศหน	หกฟ้า
โถมแม่รำพึงจบ	โคจรโลก	จักรพาพนัสจน	จบทวีป ไร่แม่
โถมแม่โคจรวงวนได้	เท่าเจ้าสวงวนเอง	จตุรทักครพิทอธำ	เทพกธำกสายโถม
	(หน้า ๕๑๖ - ๕๑๗)	นิกหนึ่งรัตนเนตรนึ่ง	เนาเรือน แดนา
		อยู่อื่นห่อนอยู่เหมือน	อยู่ห้อง
		มิวิไ้แม่พงค์เขื่อน	ญาติเขี่ยม แดนา
		บุญจิวาร่วมบึง	ปกคุ้มภักพาด
			(หน้า ๒๒๔ - ๒๒๕)

เดิมไม่เศร้าเมื่อมตคมีขอยู่
ก็ถิ่นหงส์แล้วจงวถกนงกยูง

เคยเป็นคู่เคียงหงส์ที่วงศ์สูง
อย่าให้ฝูงกาเวนไม่ควรเคียง
(หน้า ๕๖)

เนื้อความเป็นการเกี่ยวพาราตีและหวานล้อมเจ้าจอมมารดาถูกจันทน์
ให้คัด้อยตามว่าเป็นสตรีอยู่คนเดียวจะมีคนครหานินทา จึงควรวหาผู้ปกป้องดูแล เมื่อพระบาท
สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยซึ่งเปรียบเหมือนหงส์สวรรคตแล้ว ก็ควรจะเลือกพระองค์ผู้เป็น
พระราชโอรสซึ่งเปรียบเสมือนนกยูงมาเป็นคู่แทน เพราะมีฐานะชาติตระกูลสูงเช่นกัน ไม่ควรจะ
ลดตัวลงไปอยู่กับกาคือสามัญชน จะเป็นการไม่สมควร แต่หลังจากมาอยู่กับกรมหลวงวราเนตร
นรินทรฤทธิได้ไม่นาน เจ้าจอมมารดาถูกจันทน์ก็ย้ายไปอยู่กับพระเชษฐาของพระองค์ คือ
กรมพระพิทักษ์เทเวศร์ และกรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์ตามลำดับ (นัคดา อิศรเสนา ณ อยุธยา,
๒๕๓๒ : ๑๗-๑๘) กรมหลวงวราเนตรนรินทรฤทธิจึงทรงส่งเพลงยาวไปตัดพ้อต่อว่าเจ้าจอมมารดา
ถูกจันทน์ที่มีหลายรัก และรำพันถึงอดีตที่เคยมีความสัมพันธ์กันอย่างลึกซึ้ง เพลงยาวดังกล่าวนี้ม
ความยาวถึง ๑๐๐ คำกลอน ดังตัวอย่าง

เลียคายเหลือเนื้อนุ่มเคยอุ้มแอบ
วิไลทัศนย์ภักดร่มองเพียงทองเปลว
เคยหอมรินชื่นฉ่ำน้ำกุหลาบ
เคยมีขยั้งคุณถึงจุดจอม

ให้ชายแนบเนื้อแน่นกระเด็นเหลว
ลงเล่นแถวแถวภักดรซ่มักมอม
กลิ่นขับทราบซ้ำหลายคงหายหอม
ขสจะด้อมถอยถลทั้งขศเขิน

เหมือนนมฉิมมีค่าราคามาก
มือเดิวดคิดกริดเงงเสียงแต่งตั้ง
อ้อยดำเดียวเคี้ยวคายปล้องปลายก่อน
ข้างโคนปล้องทองจิบรับประทาน

แต่คอกจากมือแตกลงแตกสถึง
หลายมือคิงคิดซ้อนมักหย่อนฮาน
ถึงกลางท่อนโทษปลายว่าววยหวาน
จะหลงชมอมชานว่าหวานจริง

(หน้า ๖๔ - ๖๕)

ในที่นี้กรมหลวงวราเนตรนรินทรฤทธิทรงเปรียบว่า สตรีนั้นเหมือนกับแจ่ง* หากมีคนคิดหลายคนจะทำให้สายหย่อนฮาน คือเลิขรูปร่างทรวดทรงไป และกล่าวว่า

* เครื่องดนตรีจีนชนิดหนึ่ง มีสายสำหรับคิดคล้ายจะเข้

เจ้าจอมมารดาถูกจันทน์รับประทานอ้อยทั้งลำ โดยเคี้ยวทางปลายท่อนก่อน จากนั้นก็รับประทานกลางท่อนและโคนท่อนตามลำดับ จึงหลงชมว่าทางโคนมีรสหวานกว่า ดีความได้ว่าเจ้าจอมมารดาถูกจันทน์มีสัมพันธรักกับพระองค์ พระเชษฐาพระองค์กลาง และพระเชษฐาพระองค์แรก ซึ่งเปรียบเหมือนอ้อยลำเดียวกัน นับเป็นความเปรียบที่มีนัยลึกซึ้งมาก ต่อมาเจ้าจอมมารดาถูกจันทน์ได้เป็นครุละครหลวงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเป็นครุละครของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ด้วย (ชนิดอยู่โพธิ์, ๒๕๓๑ : ๕๘) เหตุการณ์ตอนนี้จึงสะท้อนให้เห็นว่า นอกจากกรมหลวงภูวเนครนรินทรฤทธิ์จะทรงสนพระทัยการละครแล้ว ยังทรงมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับศิลปินในวงการละครในยุคนั้นด้วย

ส่วนพระนิพนธ์เพลงยาวอีกสองตำนาน พระองค์ทรงนิพนธ์ถึงหญิงสูงศักดิ์สองคน เพราะมีความเปรียบว่าเป็นดอกบัวแรกแย้มสองดอกอยู่ในอุทยานสวรรค์ และเปรียบว่าพระองค์เหมือนพระลอรักพระเพื่อนพระแพง เพลงยาวนี้มีความยาว ๓๖ คำกลอน และ ๕๖ คำกลอน ตามลำดับ ดังตัวอย่าง

อันสองอุบลพันกระสินธุ์ส่งกลิ่นกลบ ระรื่นรินกลิ่นฟุ้งจรุงเจริญ	หอมตระหลบลอยฟ้าเวหาเหิร ดั่งจะเชิญชวนหมู่เมลงภู่ทอง
-----	-----
เปรียบดังดอกหน่อไทตามไก่อเลื่อน เคยได้ฟังบ้างหรือไม่ในนิทาน สองวิมลฉวีศรีสวัสดิ์ ให้เป็นคู่อยู่เหมือนเดือนตะวัน	ไปสมเพื่อนแพงงามสามสามาน แม่นได้อ่านฟังเล่าก็เช่นกัน อย่าสัดคัดครอนจงก่อนผัน เกิดสำหรับกับปปีกลปีเรนนั้นเฮย (หน้า ๕๘ - ๕๙)

และ

ผู้ห้ามรักหักใจไว้ในหน้า ครั้นห้ามใจใจสวาสดีจะขาดกระเด็น ใจเยื่อคสคคใจลงไว้มั่ง ใจยังคิดพิสวาสดีไม่คลายศคลา	ยังห้ามตาตาชวนให้หวนเห็น ใจก็เป็นเห็นงามไปตามตา ใจไม่ฟังเฝ้ารักนั้นหนักหนา ทุกเวลาหลงครวญร้อจวนใจ
--	--

ออกเยื่ออกไธ่ยากถ้าบาคอก
จะทุกข์ทับคับอกวิตกไป
อันทุกข์เราเท่าพระอพอเหมือนเหมือน

ดั่งกถึงครกระหกระเทรินเินไศล
อกจะไหวหวันว้าให้อาวรณ์
ทุกข์ถึงเพื่อนแพงทองสองสมร

(หน้า ๖๐)

จากตัวอย่างที่ยกมาข้างต้น เห็นได้ว่าพระนิพนธ์กลอนเพลงยาวมี
ตำนานความเปรียบที่ดีเด่น และมีกระบวนการที่ไพเราะสะสกลวย สมดังที่สมเด็จพระยา
ดำรงราชานุภาพทรงยกย่องว่า กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธินั้น ในกระบวนการกลอนนับว่าเป็นเอก
พระองค์หนึ่ง (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ๒๕๐๗ : ๓๘๗ - ๔๐๑)

๒.๒.๑.๒ พระนิพนธ์ที่ทรงนิพนธ์ร่วมกับกวีท่านอื่น

ได้แก่ โคลงฤาษีคัคคน และ กวีณฎิ

๒.๒.๑.๒.๑ โคลงฤาษีคัคคน

เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบูรณะวัดพระเชตุพน
วิมลมังคลารามใหม่ทั้งวัด ได้โปรดให้ช่างหล่อรูปฤาษีคัคคนในลักษณะต่าง ๆ รวม ๘๐ รูป และ
โปรดเกล้าฯ ให้กวีที่มีชื่อเสียงในสมัยนั้นร่วมกันประพันธ์โคลงสี่สุภาพ จารึกว่าฤาษีคัคคนนั้นชื่ออะไร
คัคคนทำอะไร แก่เมื่อยแก่ลมอย่างไร (ศักดิ์ศรี เข้มนัคดา, ๒๕๓๔ : ๖๕) กรมหลวง
ภูวเนตรนรินทรฤทธิได้ทรงรับเชิญให้นิพนธ์โคลงฤาษีคัคคน ร่วมกับกวีอื่น ๆ ด้วย บทพระนิพนธ์
บรรยายท่าคัคคนของฤาษีชาติต่างๆ ดังนี้

นักพรตพักตร์เพชรมา	มีแผน พม่านา
ชื่ออัสวมณีแขน	อุ้ง
ทำอัคคิตเหล็กมแบน	แบะเข้า
คลอกเค็ลคแคลงไห้ท่หู้	โฉลกแก้ตลอดกัน

คาบศทเวทวิธนี	นักร้อง น่านา
ดักต่งตรวงศิวฉาย	อยู่เกล้า
กายปมป้วยพิการ	ปีตมาภู ตกริวเฮย
ยีนดัดเคียรย่อเท้า	ท่านแก้กลหมอ
พระโศณตันโดษด้าว	คองคริม
ภูตโฆมคโฆษครหิม	คู่ก้อง
ถมไข่มเคียรซิม	ยอกซัด แขนนา
ยอกศอกขึ้นเข้าข้อง	จรดซ่ายเปลี่ยนขวา
ปริพาชกนี้ชื่อ	โยฮัน แลเฮย
น้ำทิ้งดักแดนฉิน	เช่นเข้า
อยู่ยังฝั่งโยระตัน	หนังสือ ครอบนา
นั่งดัดหัดด่างเท้า	ขัดแข้งขาหาย

ที่น่าสนใจคือพระฤๅษีชาวพม่าที่ชื่ออัสวมนีนันมีหน้าเป็นหน้าม้า ผู้วิจัยจึง
สันนิษฐานว่า กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์อาจนำแนวคิดนี้มาสร้างตัวเอกฝ่ายหญิงในเรื่อง
แก้วหน้าม้า ให้มีหน้าเหมือนม้าก็ได้* ส่วนพระฤๅษีองค์สุดท้ายที่ชื่อโยฮัน มาจากประเทศโยระตัน
ศักดิ์ศรี เข็มนัดดา กล่าวว่า เป็นองค์เดียวกับฤๅษีเซนต์จอห์นของอิว แต่คัมภีร์ไบเบิลฉบับแปลเป็น
ภาษาไทยเรียกว่าโยฮัน และ โยระตันก็คือประเทศจอร์แดนนั่นเอง (ศักดิ์ศรี เข็มนัดดา, ๒๕๓๔ : ๖๖)
แสดงให้เห็นว่ากรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์เป็นเจ้านายพระองค์หนึ่งที่สนพระทัยศึกษา
เกี่ยวกับเรื่องราวของประเทศตะวันตก จึงทรงนำชื่อนักบุญของคริสตศาสนาามาตั้งเป็นชื่อฤๅษี
ดังกล่าว

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

* ประเด็นนี้ อัครวิทย์ เรื่องรอง มีความเห็นตามพระยาอนุমানราชชนว่า กรมหลวง
ภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ทรงสร้างนางแก้วหน้าม้าโดยได้รับอิทธิพลจากเรื่องกนิษฐของอินเดีย ซึ่งมี
หน้าเป็นม้าตัวเป็นคน เพียงแต่เปลี่ยนเพศจากกนิษฐเป็นกนิริเพื่อให้เป็นผู้หญิง

อย่างไรก็ดี การที่กรมหลวงวรวงเรนรินทรฤทธิ์ทรงมีโอกาสร่วม
นิพนธ์หนังสือคำอธิบายกับกวีสำคัญในยุคนั้น ย่อมแสดงให้เห็นว่านอกจากพระองค์จะทรงพระปรีชา
สามารถในเชิงวรรณคดีแล้ว ยังทรงเป็นผู้ที่มีความรู้ด้านภาษาอย่างแตกฉานผู้หนึ่งด้วย

๒.๒.๒ พระนิพนธ์บทละครนอก

พระนิพนธ์บทละครนอกถือเป็นพระนิพนธ์ที่เด่นที่สุดในจำนวนพระนิพนธ์ทั้งหมด
เนื่องจากทรงนิพนธ์ไว้มากกว่างานประเภทอื่น ทั้งยังได้รับการยกย่องว่าแต่งได้ดีเหมาะแก่การ
แสดงละครนับแต่อดีตถึงปัจจุบัน*

บทละครนอกพระนิพนธ์ในกรมหลวงวรวงเรนรินทรฤทธิ์ที่ปรากฏหลักฐานพบ
จำนวน ๕ เรื่อง ได้แก่เรื่องแก้วหน้าม้า ไกรทอง เทวัญนางอุภา มณีพิชัยและสุวรรณหงส์** ซึ่ง
จำแนกประเภทได้ดังนี้

๒.๒.๒.๑ พระนิพนธ์ที่ได้รับการตีพิมพ์แล้ว มี ๓ เรื่อง

ได้แก่ เรื่องไกรทองตอนต้น เรื่องมณีพิชัยตอนต้น และ เรื่องสุวรรณหงส์
บางตอน

๒.๒.๒.๑.๑ เรื่องไกรทอง

พระนิพนธ์เรื่องไกรทองตอนต้น เนื้อความเริ่มตั้งแต่ชาลวันถักพานาง
ตะเภาทองจนถึงไกรทองปราบชาลวันได้สำเร็จ ได้นางตะเภาก้าวตะเภาทองและนางวิมาลาเป็น
ภรรยา

* อุบตที่ ๑

** ดูเรื่องย่อในบทที่ ๓

เรื่อง ไกรทอง ตอนต้นพระนิพนธ์ในกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิพิมพ์ร่วมกับพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เพื่อเป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพท้าวศรีสุนทรนาฎ (แก้ว พนมวัน ณ อยุธยา) ซึ่งเป็นผู้ที่มีชื่อเสียงในการเล่นละครเป็นตัวไกรทองมาก่อน ณ วัดเทพศิรินทราวาส เมื่อปีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๖๓

๒.๒.๒.๑.๒ เรื่องมณีพิชัย

พระนิพนธ์เรื่อง มณีพิชัย ตอนต้น เนื้อความเริ่มตั้งแต่ท้าววรกรรมและนางบุษบงคำริจะให้นางเกษมมีคู่ครอง จนถึงพระมณีพิชัยโสภนเสวครำครวญถึงนางขอมพระกลิ่น

เรื่อง มณีพิชัย ตอนต้นพระนิพนธ์ในกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิพิมพ์แจกในงานพระกรุณาพระราชทาน โดยสมเด็จพระบรมราชาธิบดีที่ ๕ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ณ วัดชุมพลนิกายาราม วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ และวัดเสนาสนาราม เมื่อปีออก พ.ศ. ๒๔๖๓ ต่อมาได้พิมพ์ร่วมกับพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เพื่อเป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พล.ต.ม.ถ.โอสถ ทินกร ณ อยุธยาปลัดเสนาบดีกองทัพบก วัดโสมนัสวิหาร วันที่ ๑๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๘

เหตุที่บทละครเรื่อง ไกรทอง ตอนต้นและ มณีพิชัย ตอนต้น พระนิพนธ์ในกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิพิมพ์ร่วมกับส่วนที่เป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก็เนื่องจากทั้งสองตำนานต่างมีความงดงามทางวรรณศิลป์ และมีใจความต่อเนื่องกันพอดี เมื่อพิมพ์รวมกันแล้วเนื้อเรื่องจะติดต่อกันเป็นเรื่องยาว ทำให้เหมาะแก่การอ่าน

แม้ว่าพระนิพนธ์ทั้งสองเรื่องดังกล่าวจะได้รับการตีพิมพ์แล้วก็ตาม แต่ก็ไม่แพร่หลายมากนัก เนื่องจากระยะเวลาในการพิมพ์ล่วงเลยมาหลายสิบปีแล้ว จึงมีผู้รู้จักเรื่อง ไกรทอง และ มณีพิชัย ที่เป็นพระนิพนธ์ในกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิในวงจำกัด

๒.๒.๒.๑.๓ เรื่องสุวรรณหงส์

เรื่อง สุวรรณหงส์ ฉบับสมุดไทยเลขที่ ๑๘๐ ตอนสุวรรณหงส์ส่งสัยพราหมณ์เล็ก จนถึงนางเกศสุริยงหนีกลับเมืองมัตตัง ได้รับการตีพิมพ์ในหนังสือเรื่อง วรรณกรรม

ประกอบการเล่นละครชาตรี ของ พ.ด.หญิง มะออบ ไปชะกฤษณะ ซึ่งจัดพิมพ์โดยโรงพิมพ์สำนัก
เลขาริการคณะรัฐมนตรี เมื่อปี พ.ศ.๒๕๒๑ โดยคงอักษรวิธีตามต้นฉบับเดิม

แต่เรื่องสุวรรณหงส์ซึ่งเป็นพระนิพนธ์ในกรมหลวงภูวเนตรนรินทร
ฤทธิ์นั้น มีเนื้อความเริ่มตั้งแต่นางเกศสุริยงเฝ้ารอสุวรรณหงส์ แล้วทราบว่าสุวรรณหงส์ต้องหอกจึง
ออกติดตามไปช่วยเหลือ ดังนั้นแม้พระนิพนธ์เรื่อง สุวรรณหงส์ เลขที่ ๑๔๐ จะได้รับการตีพิมพ์
แล้วแต่ก็ยังมีใจความไม่สมบูรณ์ครบถ้วน

๒.๒.๒.๒ พระนิพนธ์ที่เป็นเอกสารโบราณ

พระนิพนธ์ส่วนที่เป็นเอกสารโบราณ จัดเก็บไว้ในห้องเอกสารโบราณ หอสมุด
แห่งชาติ มี ๕ เรื่อง ได้แก่ เรื่องแก้วหน้าม้า ไกรทอง เทวัญนางศุภา มณีพิชัย และสุวรรณหงส์

๒.๒.๒.๒.๑ เรื่องแก้วหน้าม้า

มีทั้งสมุดฝรั่ง และสมุดไทย

สมุดฝรั่ง ได้แก่กลอนบทละครเรื่องแก้วหน้าม้า เลขที่ ๒ เลขที่ ๓
และเลขที่ ๔

เลขที่ ๒ มีเล่ม ๑ - ๖ เป็นฉบับที่มีเนื้อความสมบูรณ์ที่สุดซึ่งผู้วิจัย
ยึดถือเป็นต้นฉบับในการศึกษาวิเคราะห์ เนื้อความต่อเนื่องกันโดยตลอด ตั้งแต่พินทองทรงว่าถึง
นางทัศนาลัยปากเสียงกับนางมณี

เลขที่ ๓ และเลขที่ ๔ มีเนื้อความไม่สมบูรณ์และซ้ำซ้อนกับ
ส่วนหนึ่งของเลขที่ ๒

เลขที่ ๓ มีเฉพาะเล่ม ๕ - ๖ มีเนื้อความตั้งแต่มาฆพม่าห้าวพาดราช
ถึงท้าวมงคลราชจัดงานอภิเษกพินทองกับนางมณี ส่วนเลขที่ ๔ มีเฉพาะเล่ม ๖ ความตั้งแต่
พินทองอุ้มพระโอรส จนถึงนางทัศนาลัยปากเสียงกับนางมณี

สมุดไทย ได้แก่ กลอนบทละครเรื่องพินทอง เลขที่ ๑๕ เลขที่ ๑๑
และเลขที่ ๑๘ เนื้อความไม่สมบูรณ์และไม่ต่อเนื่องกัน ดังต่อไปนี้

เลขที่ ๑๕ ความตั้งแต่หินทองทรงว่า ว่าขาดลอยไป จนถึงนาง
มณฑาให้เอาอวไปปรับนางแก้วหน้าม้าเข้าวัง

เลขที่ ๑๗ ความตั้งแต่หินทองทำศพท้าวพาดราช จนถึงนาง
แก้วหน้าม้าพาโอรสมาถือเถียนหินทอง

เลขที่ ๑๘ เนื้อความตอนต้นซ้ำซ้อนกับเลขที่ ๑๗ ความเริ่มตั้งแต่
หินทองพานางสร้อยสุวรรณจันทรถับเมืองมณฑา จนถึงหินทองแอบดูนางแก้วหน้าม้าดอกรูป

๒.๒.๒.๒.๒ เรื่องไกรทอง

บทละครเรื่องไกรทอง มีต้นฉบับเป็นสมุดไทยจำนวน ๓ เล่ม มี
เนื้อความไม่สมบูรณ์และซ้ำซ้อนกัน ดังต่อไปนี้

เลขที่ ๒๐ ความตั้งแต่นางตะเภาแก้วตะเภาทองต้องการไปเล่นน้ำ
จนถึงไกรทองตั้งโรงพิธีบวงสรวงเทวดา (ในหน้ากลับตอนท้าวราไฟจับไกรทองไปจึงนั้นไม่ใช่
พระนิพนธ์)

เลขที่ ๑๘ ความตั้งแต่นางตะเภาแก้วตะเภาทองต้องการไปเล่นน้ำ จน
ถึงไกรทองตามชาลวันมาที่ถ้ำทอง

เลขที่ ๑๘ ความตั้งแต่ชาลวันเกี่ยวพาราตีนางตะเภาทองจนถึง
ไกรทองคิดจะรับอาศัปรามชาลวัน

๒.๒.๒.๒.๓ เรื่องเทวีธูนางคฤดา

เรื่องเทวีธูนางคฤดา ต้นฉบับเป็นสมุดฝรั่งจำนวน ๔ เล่ม แต่
เนื้อความไม่สมบูรณ์เพราะขาดความตอนกลางและตอนจบของเรื่อง ได้แก่เลขที่ ๑๑ เลขที่ ๑๕
และเลขที่ ๑๖ ความต่อเนื่องกันโดยตลอดคือ

เลขที่ ๑๓ ความตั้งแต่ท้าวโกยวงศ์สังฆารให้ไปหานางคฤดา จนถึง
เทวีธูราชธูนางคฤดาจับตัวไป

เลขที่ ๑๕ ความตั้งแต่เทวีธูราชธูนางคฤดาให้พามาส่งยังเมือง
มยุรา จนถึงเทวีธูราชหนีนางคฤดาไปกับกองทัพท้าววิเรนทร์

เลขที่ ๑๖ ความตั้งแต่นางศุภาตามหาเทวีญูราช จนถึงเทวีญูราช
ปราบนางศุภาได้สำเร็จ

ส่วนเลขที่ ๑๔ เป็นความตอนท้าย เนื้อความไม่ต่อเนื่องกับฉบับใด
กล่าวถึงนางจันทวดีผูกคอตาย จนถึงนางศุภาทำอุบายเข้าเฝ้านางจันทวดี

๒.๒.๒.๒.๔ เรื่องมณีพิชัย

เรื่องมณีพิชัย พระนิพนธ์ในกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ ปรากฏ
ต้นฉบับเป็นสมุดไทยจำนวน ๒ เล่ม ดังต่อไปนี้

เลขที่ ๒ เล่ม ๑ ความตั้งแต่ทำวรรกรรมและนางบุษบงคำริให้นาง
เกษมณีมีคู่ครอง จนถึงมณีพิชัยประพาสป่า

เลขที่ ๑๕ เล่ม ๒ ความตั้งแต่ทหารปลุกพลับพลาเป็นที่ประทับของ
มณีพิชัย จนถึงนางขอพระกลิ้งถูกนำไปทิ้งในป่า

๒.๒.๒.๒.๕ เรื่องสุวรรณหงส์

ต้นฉบับพระนิพนธ์เรื่องสุวรรณหงส์ มีทั้งสมุดไทยและสมุดฝรั่ง
ดังนี้

สมุดฝรั่ง ได้แก่ กลอนบทละครเรื่องสุวรรณหงส์เลขที่ ๖ ซึ่งคัดลอก
จากสมุดไทยเลขที่ ๑๗๕ ความตั้งแต่นางเกษมณีขอยสุวรรณหงส์ จนถึงพราหมณ์เด็กหรือ
นางเกษมณีขอยเข้าแก้ไขสุวรรณหงส์ให้ฟื้นคืนชีวิต

สมุดไทย ได้แก่ เลขที่ ๑๗๓ (ตอนปลาย) เลขที่ ๑๗๗ เลขที่ ๑๗๘
เลขที่ ๑๘๐ และ เลขที่ ๑๘๖/๑

เลขที่ ๑๗๓ เล่ม ๑ เป็นพระนิพนธ์เฉพาะความตอนปลาย ตั้งแต่
นางเกษมณีขอยสุวรรณหงส์ จนถึงพราหมณ์เด็กและพราหมณ์ได้ออกเดินทางไปเมืองไอยร์ตัน
(ส่วนความตอนต้นเป็นตำนานอุรุยา)

เลขที่ ๑๑๑ เล่ม ๒ ความตั้งแต่นางเกศสุริยงเฝ้ารอสุวรรณหงส์ จนถึง
ท้าวสุวรรณวิกิให้ห่อหุ้มขี้ผึ้งตะเคาะเคราะห์นางเกศสุริยง

เลขที่ ๑๑๘ เล่ม ๒ ความตั้งแต่นางเกศสุริยงเฝ้ารอสุวรรณหงส์ จนถึง
นางเกศสุริยงหนีกลับเมืองมัตตัง

เลขที่ ๑๘๐ เล่ม ๒ ความตั้งแต่สุวรรณหงส์ตั้งสยในคัวเจ้าพราหมณ์
จนถึงนางเกศสุริยงหนีกลับเมืองมัตตัง

เลขที่ ๑๘๖/๑ เล่ม ๒ ความตั้งแต่ท้าวสุทัณฺฑนุราชให้เจ้าพราหมณ์แก้ไข
สุวรรณหงส์ จนถึงสุวรรณหงส์อ่านสาส์นของนางเกศสุริยง

ความในสมุดฝรั่งเลขที่ ๖ และสมุดไทยเลขที่ ๑๑๑ (ตอนปลาย)
เลขที่ ๑๑๑ เลขที่ ๑๑๘ เลขที่ ๑๘๐ และเลขที่ ๑๘๖/๑ วิเคราะห์แล้วเป็นตำนานเดียวกัน ทุกฉบับ
ต่างระบุว่าเป็นพระนิพนธ์ในกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ จึงสรุปได้ว่าพระองค์ทรงนิพนธ์
บทละครนอกเรื่องสุวรรณหงส์ ความตั้งแต่นางเกศสุริยงเฝ้ารอคอยสุวรรณหงส์ จนรู้ว่าสุวรรณหงส์
ต้องหอกยนต์จึงออกติดตาม ต่อมาได้ยักยอกมัจฉาเป็นข่าว แล้วแปลงเป็นพราหมณ์ไปแก้
สุวรรณหงส์ที่เมืองไอยร์ตัน สุวรรณหงส์ตั้งสยว่าพราหมณ์เล็กคือนางเกศสุริยงจึงทดสอบด้วย
อุบายต่าง ๆ จนถึงนางเกศสุริยงแก้สยได้แล้วลอบหนีกลับเมืองมัตตัง

เนื่องจากการคัดลอกหลายครั้ง แต่ละฉบับจึงมีความคลาดเคลื่อน
กันบ้างเล็กน้อย ผู้วิจัยจึงอาศัยการเทียบเคียงทุกฉบับ แล้วเลือกความที่ตรงกันมากที่สุด อย่างไรก็ตาม
ความตอนท้ายตอนนางเกศสุริยงลาสุวรรณหงส์นั้น ความแตกต่างออกไปเป็นหลายตำนาน
ผู้วิจัยจึงเลือกวิเคราะห์ต้นสุดเฉพาะตอนที่เป็นตำนานเดียวกันเท่านั้น คือตอนนางเกศสุริยงคิดจะ
หนีกลับเมืองมัตตัง

นอกจากนี้สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเห็นว่า มักกล่าวกันว่ากรมหลวง
ภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ทรงนิพนธ์เรื่องแทรกในพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องอิเหนา ตอนเกิดเรื่อง
จวนวายด้วยนางจินตะหราไม่ยอมดีกับอิเหนา ความเดิมในตอนที่ต้องพระราชนิพนธ์เข้าใจว่าเมื่อ
อภิเษกอิเหนาแล้วนางจินตะหราไม่ดีด้วย ท้าวหมันหยาดจึงเรียกนางจินตะหราไปสั่งสอน แล้ว
อิเหนาก็เข้าห้องดีกับนางจินตะหรา นอกจากนั้นเป็นเรื่องแทรกทั้งสิ้น แต่ยังไม่พบหลักฐานที่
แน่นอน(สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ๒๕๑๔ : ค)

อย่างไรก็ดีข้อสันนิษฐานนี้แสดงให้เห็นว่ากรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ทรงได้รับการ
ยอมรับว่าเป็นกวีที่มีฝีมือพระองค์หนึ่งในยุคนั้น เนื่องจากการแต่งเรื่องแทรกในพระราชนิพนธ์

นั้นทำได้ยาก โดยเฉพาะพระราชนิพนธ์บทละครในเรื่องอิเหนาซึ่งได้รับยกย่องว่าเป็นยอดแห่งกลอนบทละคร ผู้ที่แต่งเรื่องแทรกต้องเป็นผู้ที่มีความสามารถมาก ส่วนนวนิหารและกระบวนกลอนจึงจะกลมกลืนกันสนิท การที่มีผู้กล่าวว่ากรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ทรงเป็นผู้นิพนธ์เรื่องแทรกในอิเหนา จึงเป็นข้อสนับสนุนว่าพระองค์ทรงพระปรีชาสามารถในการนิพนธ์บทละครเป็นอย่างดี

อนึ่ง นอกจากเรื่องนิราศอิเหนาและพระสมุทรวรแล้ว ยังมีกลอนบทละครที่เป็นเอกสารโบราณจำนวนหนึ่งที่มีผู้เข้าใจว่าเป็นพระนิพนธ์ในกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์เพราะมีชื่อเรื่องคล้ายคลึงกัน แต่แท้ที่จริงแล้วเป็นตำนานของกวีอื่น*

สรุปได้ว่า ผลงานพระนิพนธ์ในกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์มีดังต่อไปนี้

๑) พระนิพนธ์เบ็ดเตล็ด

พระนิพนธ์เบ็ดเตล็ดที่ทรงนิพนธ์แต่เพียงคำพังพระองค์ ได้แก่ เรื่องโคลงนิราศมะเข็งเทรา และเพลงยาวตั้งวาศ

ส่วนพระนิพนธ์ที่ทรงนิพนธ์ร่วมกับกวีอื่น ได้แก่ เรื่องโคลงถวายมัจฉา และ คำถนุญ

๒) บทละครนอกจำนวน ๕ เรื่อง ได้แก่

๒.๑) พระนิพนธ์ที่มีเนื้อหาเกือบสมบูรณ์

มีเพียงเรื่องเดียวได้แก่ เรื่องแก้วหน้าม้า มีต้นฉบับเป็นสมุดฝรั่งเลขที่ ๒ เลขที่ ๑ และเลขที่ ๔ และสมุดไทยเลขที่ ๑๖ เลขที่ ๑๗ และเลขที่ ๑๘

* ผู้สนใจอ่านรายละเอียดได้จากภาคผนวก ก

๒.๒) พระนิพนธ์ที่มีเนื้อหาเฉพาะคอน

มี ๔ เรื่อง ได้แก่ เรื่อง ไกรทอง เทวัญนางอุลา มณีพิชัยและสุวรรณหงส์

๒.๒.๑) เรื่องไกรทอง

มีต้นฉบับเป็นสมุดไทยเลขที่ ๑๘ เลขที่ ๑๙ และเลขที่ ๒๐ (เฉพาะ

ความในหน้าต้น)

๒.๒.๒) เรื่องเทวัญนางอุลา

มีต้นฉบับเป็นสมุดฝรั่งเลขที่ ๑๓ เลขที่ ๑๔ เลขที่ ๑๕ และเลขที่ ๑๖

๒.๒.๓) เรื่องมณีพิชัย

มีต้นฉบับเป็นสมุดไทยเลขที่ ๒ และเลขที่ ๑๕

๒.๒.๔) เรื่องสุวรรณหงส์

มีต้นฉบับเป็นสมุดฝรั่งเลขที่ ๖ (คัดจากสมุดไทยเลขที่ ๑๗๕) และ
สมุดไทยเลขที่ ๑๗๑ (เฉพาะความตอนปลาย) เลขที่ ๑๗๒ เลขที่ ๑๗๘ เลขที่ ๑๘๐ และ
เลขที่ ๑๘๖/๑

จากการศึกษาพระประวัติในกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ พบว่าพระองค์ทรงพระ
ปรีชาสามารถทั้งในด้านภาษา วรรณคดี และการละคร พระนิพนธ์มีจำนวนหลายเรื่อง แต่ที่มี
จำนวนมากที่สุดและได้รับยกย่องมากที่สุด คือพระนิพนธ์บทละครนอก

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย